

Олександр БОНДАРЕНКО,

заступник начальника Головного управління
нагляду за додержанням законів
у кримінальному провадженні –
начальник управління нагляду
за додержанням законів
органами податкової міліції
Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

УДК 343.16

ОСОБИСТЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ФОРМА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Сучасний стан криміногенної ситуації в Україні характеризується збільшенням кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я громадян, їхніх майнових інтересів, організованих груп і злочинних організацій, а також значним загостренням такого становища в окремих регіонах. Злочинність стала одним із факторів, які загрожують національній безпеці України. Ці та інші злочинні явища потребують рішучих дій з боку держави, які можуть проявлятися в обмеженні прав громадян та організацій шляхом застосування передбачених законом заходів процесуального примусу.

Важливим питанням у практиці досудового розслідування і судового розгляду є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням чи позбавленням слідчим суддею, судом права особи на свободу та особисту недоторканність. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (КПК України) у системі запобіжних заходів визначено особисте зобов'язання особи як покладення на підозрюваного, обвинуваченого обов'язку виконувати покладені на нього слідчим суддею зобов'язання [1, 26]. Відповідно до моніторингового звіту «Реалізація нового КПК: перші результати», здійсненого Центром політико-правових реформ, зросла кількість випадків застосу-

вання особистого зобов'язання – щомісяця приблизно до 2 100 осіб застосовують цей запобіжний захід [2].

Тому питання сутності, правової природи та застосування особистого зобов'язання є і надалі буде актуальним та резонансним, оскільки, з одного боку, цей запобіжний захід забезпечує дотримання й виконання приписів закону, а з другого – пов'язаний з обмеженням найважливіших природних прав людини і громадянина.

Зазначену проблематику у різні періоди досліджували вчені-процесуалісти, серед яких: І.М. Гуткін, І.Л. Петрухін, З.Ф. Коврига, З.Д. Єникеев, В.М. Корнуков, Ф.М. Кудін, З.З. Зінатуллін, О.П. Рижаків, В.О. Михайлов, І.Л. Трунов. Сьогодні питанням запобіжних заходів та їх місця серед заходів примусового характеру в кримінальному процесі приділяють увагу, зокрема, такі дослідники у сфері кримінального судочинства: Т.В. Данченко, Г.Я. Мацьків, К.Г. Горелкіна, М.Г. Шавкун, А.В. Захарко, В.О. Попелюшко, Д.А. Чухраєв. Особисте зобов'язання як процесуальний захід забезпечення участі осіб у кримінальному судочинстві має характерні особливості. Теоретично механізм кримінального процесуального регулювання може функціонувати без застосування заходів примусу. Суб'єкти кримінального процесу мають певні права та обов'язки, на них державою покладено їх виконання з огляду на громадянську свідомість суб'єктів.

Проте така система може працювати лише в ідеальному суспільстві. На практиці заходи процесуального примусу є дією та вагомою гарантією виконання приписів норм закону всіма суб'єктами кримінального процесу.

Для забезпечення виконання такими суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, як свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені, експерти тощо, процесуальних обов'язків, а також для забезпечення доказів, цивільного позову і можливої конфіскації майна органи досудового розслідування, слідчі, прокурори й суди застосовують передбачені КПК України заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема особисте зобов'язання.

Особисте зобов'язання полягає у тому, що підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний виконувати покладені на нього слідчим суддею певні обов'язки. Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розписку повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід [1, 23]. Особисте зобов'язання як запобіжний захід застосовується на підставі ухвали слідчого судді, суду за мотивованим клопотанням прокурора, слідчого, погодженого з прокурором, і має наслідком для підозрюваного, обвинуваченого виконання низки обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, а саме:

1) перебувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю або за викликом у зв'язку з реалізацією завдань кримінального провадження, зокрема для проведення процесуальних дій;

2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;

3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;

4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;

5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;

6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;

7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;

8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю [1, 37].

Необхідно зазначити, що вказані процесуальні обов'язки підозрюваного, обвинуваченого здебільшого стосуються обмеження передбаченого у ст. 33 Конституції України права на свободу пересування та вільного вибору місця проживання чи перебування і права вільно залишати територію України [3, 4].

Так, місцем тимчасового перебування визначається місце, де особа перебуває у зв'язку із проїздом, відрядженням, лікуванням, відпусткою, навчанням тощо. Це може бути готель, санаторій, будинок відпочинку чи інші подібні приміщення, а також житлові приміщення, що не є місцем постійного проживання громадянина.

Тимчасове переміщення особи з одного району до іншого у межах міста, що має районний поділ, не є порушенням особистого зобов'язання. Однак варто враховувати заборону слідчого судді, суду на відвідування визначених місць, якщо таку заборону передбачено в особистому зобов'язанні.

Місце постійного проживання особи визначається за офіційною її реєстрацією паспортною службою органів внутрішніх справ.

Під місцем постійного проживання слід розуміти житловий будинок, квартиру, службове житло, спеціалізовані будинки (гуртожиток, готель-притулок, спеціальний будинок для самотніх старих, будинок-інтернат для інвалідів, ветеранів тощо), а також інше житлове приміщення, в якому громадянин проживає за договором найму (піднайму), оренди або на інших підставах, визначених законодавством України [4, 134].

Згідно з КПК України про роз'яснення підозрюваному, обвинуваченому покладених на нього обов'язків складається протокол роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) обов'язків, передбачених у ч. 2 ст. 179 та ч. 5 ст. 194 КПК України [1, 37].

У разі невиконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого процесуальних обов'язків вирішується питання про застосування більш суворого запобіжного заходу. Крім того, на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, законодавцем за невиконання обов'язків передбачено також накладення грошового стягнення у розмірі від 0,25 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати. Відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 3 КПК України розмір мінімальної заробітної плати визначається як грошова сума, що дорівнює місячному розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом станом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія. У Кодексі законів про працю України та в Законі України «Про оплату праці» закріплено, що це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за простій, некваліфіковану працю, нижче якого не може встановлюватись оплата праці за виконану працівником місячну норму робіт [5; 6].

Станом на 1 вересня 2013 року мінімальна заробітна плата становить 1 218 грн, тому у разі порушення особистого зобов'язання сплачуватиметься сума у розмірі від 304,5 до 2 436 гривень.

Варто зазначити, що законодавством чітко розподілено повноваження стосовно здійснення контролю за додержанням виконання особистого зобов'язання: за підозрюваним контроль здійснює слідчий, за обвинуваченим – прокурор. Вони мають право доручити здійснення контролю за виконанням умов запобіжного заходу співробітникам інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, на яких покладено контроль за додержанням податкового законодавства. Значені працівники при виявленні порушень повинні інформувати слідчого чи прокурора. На нашу думку, виконання особистого зобов'язання – важливий процес, тому його має контролювати слідчий чи прокурор, не перекладаючи ці функції на інші підрозділи.

У Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року замість особистого зобов'язання було регламентовано підписку про невиїзд. Цей запобіжний захід був найпоширенішим і застосовувався, якщо підозрюваний чи обвинувачений міг ухилитися від слідства, але ймовірність цього була незначною. Особа, стосовно якої обирався цей запобіжний захід, не мала права без дозволу слідчого залишати місце постійного (населений пункт, в якому особа має постійне та довгострокове помешкання) або тимчасового (населений пункт, де в цей час перебувала особа у зв'язку з відрядженням, відпусткою, лікуванням, навчанням тощо) проживання.

При застосуванні підписки про невиїзд особа в примусовому порядку втрачала на певний час свободу пересування. Але свобода переміщення в межах населеного пункту не обмежувалася. Жодних інших обмежень для осіб, які дали підписку про невиїзд, законом не було встановлено.

З огляду на викладене зрозуміло, що законодавець у процесі прийняття чинного КПК України намагався модернізувати такий вид запобіжного заходу, як підписка про невиїзд. Зокрема, ст. 151 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року «Підписка про невиїзд», в якій передбачався тільки обов'язок особи не покидати місця проживання/реєстрації, було поєднано зі ст. 149-1 «Обов'язки, які можуть бути покладені на особу при обранні запобіжного заходу, не пов'язаного з утриманням під вартою», де зазначалася можливість покладання на особу додаткових зобов'язань, про невиконання яких особу також повідомляли під підпис.

Незважаючи на позитивні властивості особистого зобов'язання, варто зазначити про його недоліки. У ст. 194 КПК України передбачено, що обвинувачений повинен утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею чи судом. На нашу думку, це є порушенням

www.ap.gov.ua/ua/visnyk.html

права особи на свободу спілкування, зазначеного у ст. 34 Конституції України. На законодавчому рівні не встановлено критеріїв для визначення кола осіб, з якими суд або слідчий суддя має право обмежити спілкування обвинуваченого, оскільки зі змісту ст. 194 КПК України не зрозуміло, які особи підпадають під цю норму.

Ще одним положенням, яке потребує доопрацювання, є норма про застосування електронних засобів контролю. Відповідно до чинного КПК України передбачено застосування електронних засобів контролю, що полягає у закріпленні на тілі обвинуваченого електронного пристрою, який дає можливість відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Електронні засоби контролю можуть застосовуватися слідчим на підставі ухвали слідчого судді або суду про обрання до обвинуваченого будь-якого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, а працівниками органів внутрішніх справ – на цій же підставі при обранні запобіжного заходу у виді домашнього арешту.

І.Г. Голуб вважає, що це питання повною мірою не вивчене і потребує глибокого аналізу [7]. Як свідчить практика, контроль за особою, яка носить електронний браслет, здійснює уповноважений на те працівник міліції за допомогою комп'ютерних технологій (слідкування за пересуванням особи на певній території) [8].

У п. 7 ч. 5 ст. 194 КПК України йдеться про необхідність докладання зусиль до пошуку роботи або до навчання. Це положення актуальне, але зі змісту статті не

зрозуміло, як особа повинна працевлаштуватися чи піти навчатись, оскільки про жодні конкретні дії, які повинна вчинити особа, у ст. 194 КПК України не зазначено. Тому пропонуємо внести зміни до КПК України, чітко визначивши строки і порядок влаштування на навчання чи роботу, а також обов'язково зазначити, що органи внутрішніх справ повинні сприяти у цьому.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сьогодні є потреба правової регламентації особистого зобов'язання у КПК України, визначення понять, класифікації та особливостей застосування норм кримінального процесуального права відповідно до основоположних принципів права, дотримання прав та свобод громадян, дотримання міжнародних норм і правил щодо зазначеного поняття. Зважаючи на новизну і відсутність достатньої правової бази та практики застосування особистого зобов'язання в теорії кримінального процесу, це питання потребує доопрацювання. Застосування особистого зобов'язання є актуальним питанням кримінального процесуального права. Загальні правила особистого зобов'язання мають ґрунтуватись на положеннях Конституції України та положеннях ратифікованих Україною міжнародних правових актів. При застосуванні особистого зобов'язання необхідно уникати порушень прав не тільки підозрюваного чи обвинуваченого, а й прав і свобод інших осіб, зокрема членів родини підозрюваного чи обвинуваченого.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 26 листопада 2012 року. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 292 с.
2. Офіційний сайт Центру політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua/>
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація та ін. – Х.: Право, 2012. – Т. 1: 768 с.; Т. 2: 664 с.
5. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
6. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 144 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17. – Ст. 121.
7. Голуб І.Г. Нові види запобіжних заходів згідно з КПК 2012 року / І.Г. Голуб // Часопис На-

ціонального університету «Острозька академія». – 2013. – № 1(7) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13hihzkr.pdf>. – (Серія «Право»).

8. Положення про порядок застосування електронних засобів контролю, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 696 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1503-12>

Олександр БОНДАРЕНКО

ОСОБИСТЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ФОРМА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Висвітлено питання щодо суті особистого зобов'язання. Визначено підстави застосування особистого зобов'язання, проблеми реалізації кримінальних процесуальних норм та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: особисте зобов'язання; обвинувачений; запобіжний захід; підозрюваний.

Александр БОНДАРЕНКО

ЛИЧНОЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВО КАК ФОРМА ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УЧАСТИЯ ЛИЦ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Освещены вопросы о сущности личного обязательства. Определены основания применения личного обязательства, проблемы реализации уголовных процессуальных норм и пути их решения.

Ключевые слова: личное обязательство; обвиняемый; мера пресечения; подозреваемый.

Oleksandr BONDARENKO

PERSONAL COMMITMENT AS A FORM OF PROCEDURAL PROVISION FOR PERSONS' PARTICIPATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article are covered questions about essence of personally obligation. The grounds of personally commitment of application are determined, the problems of implementation of criminal procedural rules and path's decisions are established.

Keywords: personal obligation; accused; precaution; suspect.

